

Ποιά η αλήθεια για τους δούλους στην αρχαία Ελλάδα;

"Η βασιμότητα της επίκρισης, ότι οι Αθηναίοι ζούσαν απ' τους δούλους, δεν έχει αποδειχθεί".

Αθανάσιος Κανελλόπουλος (Σύγχρονες Οικονομικές Σκέψεις των Αρχαίων Ελλήνων)

«Κανείς οραματιστής δεν υπήρξε τόσο ρηξικέλευθος ή τόσο ρομαντικός ώστε να φανταστεί μία ζωή χωρίς δούλους. Οι μεγαλύτεροι διανοούμενοι ή ηθικολόγοι δεν σκέφτηκαν την δουλειά ως κάτι κακό. Αυτό που εκπλήσσει, δεν είναι ότι οι Έλληνες δέχονταν για αιώνες την δουλειά ως κάτι δεδομένο, αλλά ότι τελικά κάποια στιγμή άρχισαν να προβληματίζονται και να την αμφισβητούν».

Έντιθ Χάμιλτον (The Great Age of Greek Literature)

Έχουν γραφτεί πάμπολλα άρθρα και βιβλία παγκοσμίως με θέμα την εκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άνθρωπο που στην πλειοψηφία τους ανάγουν την έναρξη του επαίσχυντου θεσμού της δουλείας στην αρχαία Ελλάδα, παρ' ότι ως θεσμός προϋπήρχε σε όλους τους αρχαίους πολιτισμούς του κόσμου, συμπεριλαμβανομένου του κινεζικού, του ιαπωνικού, του πολυνησιακού, του ινδικού, των λαών της Αφρικής και της Νότιας Αμερικής όπως και πολλών λαών της Ευρώπης, περιλαμβανομένου του ελληνικού και του ρωμαϊκού.

Θα πρέπει να διευκρινιστεί εξ αρχής, πως η ύπαρξη του θεσμού της δουλείας στον αρχαιοελληνικό κόσμο δεν αμφισβητείται. Είναι γνωστό ότι οι αρχαίες κοινωνίες υπήρξαν δουλοκτητικές. Ο νικημένος εχθρός γίνονταν δούλος του νικητή και παρέμενε στην υπηρεσία του, εκτός εάν οι συγγενείς του τον απελευθέρωναν καταβάλλοντας λύτρα. Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση όμως συχνά στη δουλειά στην Αρχαία Ελλάδα, όχι επειδή ήταν σκληρότερη, αλλά επειδή η διεθνής κοινότητα και πολλοί Έλληνες θεωρούν αυτονόητο ότι μια χώρα που διέθετε ανεπτυγμένο πολιτισμό και γέννησε τη δημοκρατία, δεν θα έπρεπε να ανέχεται τη δουλειά.

Από την άλλη όμως δεν θα πρέπει να προκαλείται σύγχυση με τις πιο πρόσφατες μορφές δουλείας (π.χ. Αφρικανοί σκλάβοι στην Αμερική των προηγούμενων αιώνων) και ειδικότερα με τη σχέση κύριου και δούλου και την μεταχείριση του δεύτερου απ' τον πρώτο. «Στρατόπεδα συγκεντρώσεως» και «φυλακές» δεν υπήρχαν. Ο δορυάλωτος εχθρός δεν ήταν δυνατόν να αφεθεί ελεύθερος, αφού κατά την αναμέτρηση με τον αντίπαλο (σύμφωνα πάντοτε με τα ελληνικά ιδεώδη) δεν νίκησε αλλά ούτε έπεσε μαχόμενος («ἢ τάν ἢ ἐπί τᾶς»). Παραδόθηκε, ανεδείχθη ήσσων, ήπτων (κατώτερος, ολιγώτερος), δηλαδή ηττήθηκε. Γι' αυτό στην αρχαία ελληνική γλώσσα η λέξη «δουλέμπορος» δεν υπάρχει. Δουλεμπορικά πλοία και δουλεμπορικά πρακτορεία είναι πολύ μεταγενέστερα, νεώτερα κατασκευάσματα, ενώ υποτίθεται ότι ο θεσμός της δουλείας έχει πλέον εκλείψει.

Οι καθηγητές Hanson και Heath, στο βιβλίο τους «Ποιος σκότωσε τον Όμηρο» σημειώνουν ενδεικτικά ότι ο Αριστοτέλης θα έλεγε «ότι οι Αμερικανοί έθεσαν εκτός νόμου τη δουλειά μόνο και μόνο για να μεταχειρίζονται εκατομμύρια ελευθέρων ανθρώπων χειρότερα από δούλους» (σελ. 173). Ο Πλάτων στους ΝΟΜΟΥΣ συνιστά αφ' ενός να μην υποδουλώνονται Έλληνες, αφ' ετέρου να γίνεται καλή μεταχείριση των δούλων. Και πράγματι, στην Ελλάδα συνέβαινε αυτό ακριβώς. «Δούλοι» και «κύριοι» ζούσαν αρμονικά, συνδεδεμένοι με στοργή, φροντίδα, συμπάθεια, οικειότητα, όπως γίνεται ολοφάνερο, και πάλι μέσα από τους στίχους του Ομήρου. Ο Όμηρος, ο «ποιητής που μόρφωσε την Ελλάδα» τρέφει μία γλυκιά τρυφερότητα για όλους εκείνους τους ανθρώπους που υπηρετούν τους βασιλείς και τους πρίγκιπες των έργων του. Χρησιμοποιεί γι' αυτούς, λέξεις όπως «αμφίπολος» (αυτός που βρίσκεται πέριξ, ο ασχολούμενος με κάτι), «δμως» (ημερωμένος), «θεραπαινίς» (αυτή που περιποιείται), «οικέτης» (άνθρωπος του σπιτιού), «παις» (παιδί). Οι ομηρικοί ήρωες όχι μόνον δεν μιλούν υποτιμητικά στους υπηρέτες τους αλλά έχουν μαζί τους οικογενειακή σχέση.

Όταν λ.χ. ο Τηλέμαχος γυρίζει από το ταξίδι του στην Σπάρτη, οι «δούλες» τρέχουν και τον φιλούν με αγάπη στην κεφαλή και στους ώμους («κύνεον αγαπαζόμεναι κεφαλὴν τε και ὤμους».) Ο Τηλέμαχος προσφωνεί τον δούλο χοιροβοσκό Εύμαιο «ἄττα» (=πατερούλη, παππούλη), η Πηνελόπη προσφωνεί με σεβασμό την ταμία (=οικονόμο) Ευρυνόμη «μαία» (=σεβαστή μητέρα), οι δε δούλοι απευθύνονται προς τους κυρίους τους καλώντας τους με το όνομα τους. Ο Ετεωνεύς π.χ. ο δούλος του Μενελάου: «ω Μενέλαε» (δ. 26). Η δούλη του Έκτορα στον Έκτορα: «Ἐκτορ»(Ζ,382) κ.ο.κ.

Ο Εύμαιοις, ο χοιροβοσκός, είναι ο πιο διάσημος δούλος της Οδύσσειας, ο άνθρωπος τον οποίο ο Οδυσσεύς εμπιστεύεται και αγαπά (ξ 62) και πού υποφέρει για την απουσία του κυρίου του (ξ 39). «Γιατί δεν πρόκειται να βρω πια άλλον κύρη τόσο καλό. Όπου κι αν πάω, έστω κι αν πάω πάλι στον πατέρα και στη μάνα μου, στο σπίτι όπου πρωτόειδα το φως και με μεγάλωσαν αυτοί. Σέβομαι ξένη μου να φέρω στα χείλη μου τ' όνομά του και τώρα πού δεν είναι εδώ, γιατί μ' αγαπούσε πολύ και φρόντιζε για μένα, παρά τον ονομάζω αγαπημένο, παρ' όλο πού είναι μακριά μου» (ξ 138-147).

Ο Εύμαιος συμπεριφέρεται παράξενα ως «δούλος», ένα πλάσμα δηλαδή που «στερείται την προσωπική του ελευθερία και αποτελεί ιδιοκτησία τού κυρίου του». Πρώτα απ' όλα φέρει όπλα, ξίφος και ακόντιο (ξ 528-531) και έχει δικό του δούλο τον Μεσαύλιο (ξ 449-452) «πού μόνος του ό χοιροβοσκός τον είχε πάρει στην εξουσία του, αφού έφυγε ο κύρης του χωρίς τη γνώμη της αφέντρας και τού γέροντα Λαέρτη, τον αγόρασε από τούς Ταφίους δίνοντας δικά του πράγματα», που σημαίνει ότι έχει και δική του προσωπική περιουσία (Η Επιγραφή της Γόρτυνος (Κρήτη) αναφέρει ότι ο δούλος μπορούσε να έχει ζώα δικά του και διάφορα περιουσιακά στοιχεία, έστω και περιορισμένα. Οι χρηματικές οικονομίες ενός δούλου άνηκαν στον κύριό του αλλά εκείνος, συνήθως, του επέτρεπε να τις διαθέτει όπως ήθελε). Ο Εύμαιος θλίβεται που οι Μνηστήρες κατασπαταλούν το βίος τού κυρίου του και μιλά σαν να είναι και δικό του: «σφέτερα κτήματα», τα κτήματα μας (ξ 91). Κι όταν καλοδέχεται τον Οδυσσέα (πού είναι μεταμφιεσμένος), ο Τηλέμαχος προθυμοποιείται να στείλει για τον φιλοξενούμενο ρούχα και φαγητά όσα χρειάζονται για να τρώει και να μην δίνει βάρος στον Εύμαιο και τούς συντρόφους του, τούς άλλους βοσκούς (π 83). Μα ο Εύμαιος και οι άλλοι βοσκοί είναι «δούλοι» τού Τηλέμαχου. Δεν δικαιολογείται ο αφέντης να μην θέλει να γίνεται βάρος στο δούλο του παρά μόνον από μία σχέση στοργής που έχει εδραιωθεί ανάμεσα τους.

Γι' αυτό και ο ιστορικός Κορδάτος παραδέχεται: «Οι δούλοι δεν είναι σκλάβοι με την πραγματική σημασία τής λέξης. Είναι παραγοί και ψυχογοί του αρχηγού της οικογενείας. Το ίδιο και οι σκλάβες, είναι ψυχοκόρες και παραδουλεύτρες, γιατί δεν έχουν ακόμα ωριμάσει οι αντικειμενικοί όροι, ώστε από την εργασία τους να βγαίνει χρήσιμη υπεραξία. Η εργασία γίνεται από κοινού από όλα τα μέλη του γένους. Ακόμα και οι βασιλείς και οι άνακτες δουλεύουν. Ο Οδυσσεύς φτιάνει μόνος του το κρεβάτι του. Ο Τηλέμαχος καταπιάνεται με δουλειές του χεριού. Η Ναυσικά πλένει τα ρούχα της μαζί με τις δούλες στο ποτάμι. Το ίδιο γίνεται και στα αμπέλια και στα χωράφια. Κι εκεί πηγαίνουν όλοι μαζί και δουλεύουν. Δεν υπάρχουν αφέντες και εργάτες...».

Όταν ο Ισχύμαχος, ο φίλος του Σωκράτη, φέρνει την νιόπαντρη σύζυγό του στο σπίτι, και τής διδάσκει πώς θα το διοικεί, θα επιβλέπει, θα μοιράζει, θα προνοεί και θα εξοικονομεί, τής λέει: «Ανάμεσα στις εργασίες σου υπάρχει μία που μπορεί να σου φανεί δυσάρεστη: Όταν κάποιος υπηρέτης («τών οίκετών») αρρωστήσει, πρέπει να τον φροντίσεις με κάθε τρόπο ώστε να θεραπευθεί» και ή σύζυγος του απαντά: «Αντίθετα, να και μία εργασία που θα μου είναι τελείως ευχάριστη, αν αυτοί που θεράπευσα μου χρωστούν χάρη και μου είναι πιο αφοσιωμένοι από πριν» (Ξενοφών, Οικονομικός VII 37).

Οι Έλληνες, φορείς υψηλού πολιτισμού και παιδείας, συμπεριφέρθηκαν στους δούλους με τρόπο ανθρωπιστικό:

«Κάν δούλος ή τις, ούδέν ήττον άνθρωπος ούτος έστιν...» (Φιλήμων).

«Κάν δούλος ή τις, σάρκα τήν αυτήν έχει· φύσει γάρ ούδεις δούλος έγεννήθη ποτέ, ή δ' αύ τύχη τό σώμα κατεδουλώσατο».

Στην αρχαία Ελλάδα οι δούλοι εκτελούσαν χρέη θυρωρού, μαγείρου, παιδαγωγού, αγροκαλλιεργητού, βοσκού. Οι θεραπαινίδες ασχολούνταν με τα οικιακά. Υπήρχαν επίσης οι δημόσιοι δούλοι οι όποιοι εκτελούσαν χρέη οδοκαθαριστή, αστυνομικού, κλητήρα της Βουλής και του Δικαστηρίου, αλλά και χρέη δημίου, επειδή κανένας ελεύθερος πολίτης δεν δέχονταν να γίνει δήμιος ή, έστω, να αστυνομεύσει. Αυτοί απολάμβαναν ιδιαίτερα προνόμια όπως μισθό και δικό τους σπίτι. Οι σκληρότερα εργαζόμενοι δημόσιοι δούλοι ήσαν οι απασχολούμενοι στους μύλους και στα μεταλλεία του Λαυρίου. Συνήθως έστελναν εκεί τους ανέντιμους και κακού χαρακτήρας δούλους, ως τιμωρία.

Η αρχαία οικογένεια υποδέχονταν τους νέους δούλους με μία θρησκευτική τελετή. Τους έβαζαν να καθίσουν στην εστία της οικίας και η δέσποινα τού οίκου άπλωνε στο κεφάλι του τα «καταχύσματα» (Αριστ. Πλούτος 795) «για το καλό», όπως λέμε. Τα καταχύσματα ήταν μείγμα μελιού και ξηρών καρπών από αμύγδαλα, καρύδια, σύκα, χουρμάδες και κόκκους δημητριακών και προοιώνιζαν την ευδαιμονία και την ευπραγία (το ίδιο γινόταν και με τούς νεόνυμφους, όπως σήμερα ρίχνουμε ρύζι, κουφέτα, άνθη). Συγχρόνως τους δίνονταν και όνομα. Ο δούλος στο εξής αποτελούσε μέλος της οικογενείας. Συμμετείχε στις προσευχές, στις θρησκευτικές εορτές και θάβονταν στον οικογενειακό τάφο. Διαβάζουμε στους «Παπύρους επιλογής»: «...όπως τό τού - δούλου - σώμα τύχη τής δεούσης περιστολής καί καταθέσεως...».

Ο Γ. Βουλόδημος (Περί Ιδ. Βίου Αρχ. Ελλ.-Οδησός 1875) γράφει: «Η τοιαύτη ελευθερία και άνεσις των δούλων, ως υπό του Αριστοτέλους καλείται, ην συνέπεια της ηπιωτέρας αττικής νομοθεσίας, ήτις παρείχε τω δούλω πλείονα προστασίαν και ευρύτερον στάδιον ενεργείας ή αλλαχού, ώστε σχεδόν και τα χαρακτηριστικά του ελευθέρου άνδρός, ή παρρησία και ισηγορία απεδίδοντο αυτοίς. Τοιούτον ην το έθος του δέχεσθαι τους νεωνήτους δούλους δι' αστείας καταχύσεως μίγματος εκ διαφόρων εδεσμάτων και τρωγαλίων, ατινα εκαλούντο καταχύσματα, και άτινα όντα εν χρήσει και κατ' άλλας ιερωτέρας τελετάς της οικογενείας, οίον κατά την υποδοχήν νύμφης, ήσαν η ζώσα έκφρασις της ευγενούς φιλανθρωπίας ήτις εθεώρει τον δούλον ουχί μόνον ως οικέτην, αλλά και ως σύντροφον και ομοτράπεζον. Έτι δε και εν ταις θρησκευτικαίς τελεταίς, και ο δούλος μετείχε των θυσιών και εορτών του οίκου. Πάντες οι εν ταις θυσίαις παριστάμενοι ερραντίζοντο και εκαθαίροντο δι' ύδατος, λαμβανομένου εκ του βωμού· τούτο ήσαν οι χέρνιβες... διο και παρ Αισχύλω καλούνται οι δούλοι χερνίβων κοινωνοί. Εν εορταίς δε οι δούλοι ουχί μόνον ελάμβαναν ανακούφισιν της καταστάσεως αυτών, αλλά και ισοτιμίας μετά των δεσποτών απήλαυον... συμπεριλαμβάνοντο και αυτοί εν τη γενική αναπαύσει και ευθυμία. Πολλαχού δε υπήρχον εορταί, καθ' ας εχορηγείτο τοις δούλοις ελευθερία και ραστώνη... Τοιαύτα ήσαν τα εν Κρήτη Έρμαια, εν οίς ευωχουμένων των οικετών οι δεσπότες υπηρετούν προς τας διακονίας- τοιούτο τι συνέβαινε και εν Τροιζήνι κατά τον μήνα Γεραίστιον, οτε εγένετο πανήγυρις πολλών ήμερων, ως εν μια οι δούλοι μετά των πολιτών κοινή ηστραγάλιζον, και οι κύριοι τους δούλους ειστίων· τοιαύτα ήσαν και τα παρά τοις Θεσσαλοίς Πελώρια, εορτή προς τον Δία τον Πέλωρον, εις ανάμνησιν της ευωχίας και εορτής της λαβούσης χωράν επί τη αγαθή αγγελία της εκ σεισμού διαρρήξεως των Τεμπών και της ανακύψεως των μεγάλων θεσσαλικών πεδιάδων...» (Άρα, αρχαιότατος ο προς τους δούλους σεβασμός, η οικειότητα και η συμπάθεια).

Και συνεχίζει:

«Διό οι Θεσσαλοί, ως απομίμημα της τότε γενομένης εορτής, θύοντες Δίί Πελώρω και τράπεζας κοσμοούντες, ούτως φιλόανθρωπον συνετέλουν την πανήγυριν, ώστε παρελάμβανον και τους ξένους άπαντας και τους δεσμώτας έλυον, και τους οικέτας κατακλίναντες, ειστίων μετά πάσης παρρησίας και διηκόνουν αυτοίς οι δεσπότες».

Και καταλήγει:

«Η κατάσταση των παρ' Ἑλλησι δούλων ἦν ἥττον καταπιεστική και μάλλον άνετος ἢ των παρὰ Ρωμαίοις... Θανατική ποινή, και επί δούλων, ὠφείλεν εφαρμόζεσθαι μόνον δια δικαστικής αποφάσεως, και ενταύθα το ελληνικόν ἔθος και δίκαιον διέφερε του παρὰ Ρωμαίοις, παρ' οἷς ο κύριος κατά το δοκούν επέβαλλε τῷ δούλῳ τὴν θανατικὴν ποινὴν. Οὕτως αναγινώσκομεν παρ' Αντιφώντι ὅτι «οὐδέ οἱ τοὺς δεσπότας ἀποκτείναντες, ἐάν ἐπ' αὐτοφώρῳ ληφθῶσιν, οὐδ' οὗτοι θνήσκουσιν ὑπ' αὐτῶν τῶν προσηκόντων, ἀλλὰ παραδιδόασιν αὐτοὺς τῇ ἀρχῇ κατά νόμους πατρίους, καί ἡ ψῆφος ἴσον δύναται τῷ δούλῳ ἀποκτείναντι καί τῷ ἐλεύθερον».

[Ο δεσποτισμός των Ρωμαίων προς τους δούλους ἀγγιζε τὴν σκληρότητα των Ασιατῶν ηγεμόνων. Και εἶναι γνωστό ὅτι ορισμένοι Ρωμαῖοι δεν δίσταζαν να ρίξουν δούλους σε «κιστέρνες» με ἀνθρωπόφαγα ψάρια, για να παρακολουθήσουν διασκεδάζοντας ποῖος δούλος θα καταβροχθισθεῖ γρηγορότερα. Εἶναι δε ἀπίστευτο (ἀλλ' ὅμως ἀληθινό) ὅτι ἐάν κάποια Ρωμαῖα δέσποινα πλάγιαζε με τον δούλο τῆς, δεν παραπέμπονταν «επί μοιχείας», επειδὴ ο δούλος δεν εθεωρεῖτο ἄνθρωπος ἀλλὰ ἀπλῶς res (=πράγμα, ἀντικείμενο). Γενικά, στην ἀρχαία Ρώμη ἡ ζωὴ των δούλων ἦταν χειρότερη και ἀπὸ των κατοικίδιων ζῶων. Ο εἰδικός ἐπὶ του θέματος μελετητῆς Τζόες Σμίθ (UTOPIA τ. 113), μεταξύ των ἄλλων γράφει ὅτι στην Ρώμη, «Οἱ δούλοι εθεωροῦντο πράγματα, «RES». Οἱ δούλοι ἦσαν ἀχθοφόρο ζῶα, κατάλληλα για κάθε χρῆσι. Οἱ πηγές ἀνεφοδιασμοῦ σε δούλους ἦσαν πολλές, με κοινὸ χαρακτηριστικὸ τὴν βία και τὴν καταπίεση».

Ἡ τόσο μεγάλη σκληρότητα των Ρωμαίων προς τους δούλους ἐγένε ἀίτια πολλῶν ἐξεγέρσεων με κυριότερη αὐτὴ του Ἑλληνα δούλου Σπάρτακου ο οποίος συγκρότησε και ἐξόπλισε στρατὸ δούλων. Ἡ ἐξέγερση του Σπάρτακου συγκλόνισε τα θεμέλια τῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας και λίγο ἔλειψε να τὴν κατάλυσαι. Ἐνῶ οἱ Αθηναῖοι δούλοι, ὅταν κατά τὴν Μάχη του Μαραθῶνα ἡ Αθηναϊκὴ δημοκρατία τους ἐμπιστεύθηκε και τους ἔδωσε ὅπλα, οἱ δούλοι αὐτοὶ πολέμησαν με μεγάλη αυτοθυσίᾳ δίπλα στους ἐλεύθερους Αθηναίους πολίτες: «ἐμαχέσαντο γάρ και δούλοι τότε... ἦν δέ ἄρα και δήμου δίκαιον βούλευμα, εἰ δὴ και Ἀθηναῖοι μετέδοσαν δούλοις δημοσίᾳ ταφῆναι και τὰ ὀνόματα ἐγγραφῆναι στήλῃ - δηλοῖ δέ ἀγαθοὺς σφᾶς ἐν τῷ πολέμῳ γενέσθαι...». Και προ τῆς Ναυμαχίας τῆς Σαλαμίνας, οἱ Αθηναῖοι ἐφρόντισαν δια τὴν ἐξασφάλισι και σωτηρίᾳ, τόσο των οικογενειῶν τους, ὅσο και των δούλων: «...παῖδας δέ και γυναῖκας και ἀνδράποδα, σώζειν ἕκαστον ὡς ἂν δύνηται» (Πλούτ. Θεμιστ. 10).]

Οἱ δούλοι εἶχαν και τῆς γιορτῆς τους: Στην Αθήνα ἡ πρώτη μέρα τῶν Ἀνθεστηρίων, τα Υακίνθια στη Σπάρτη κι ἄλλες γιορτῆς στην Ἀρκαδία, συνένωναν τοὺς δούλους στο τραπέζι των κυρίων τους. Ἡ ζωὴ και το πρόσωπο τοῦ δούλου προστατευόταν ἀπὸ τον νόμο. Για να θανατωθεῖ δούλος ἀπαιτεῖτο ἰδιαίτερη ἀπόφασι. Ἐάν ἡ συμπεριφορὰ τοῦ κυρίου καθίστατο ἀφόρητος, ο δούλος μπορούσε να καταφύγει στον ναὸ του Θησέως ἢ τῶν Ἐρινύων και να ζητήσῃ να πουληθεῖ σε ἄλλον κύριο.

Ο φόνος του δούλου τιμωροῦνταν ἀπὸ τὴν Νομοθεσίᾳ του Σόλωνος, ὅπως και ο φόνος τοῦ ἐλεύθερου, ἀλλὰ και ἡ κακομεταχείρισή του ἐπέσειε ποινές: «Και ἐὼς ἐκεῖ ἐφθασε ὁ νομοθέτης ὥστε και στον δούλο ἀν κάποιος συμπεριφέρεται υβριστικῶς ὁμοίως ἔδωσε το δικαίωμα να υποβάλλεται γι' αὐτόν μήνυσι για δημόσιον ἀδίκημα. Διότι δεν ἐνόμιζε ὁ νομοθέτης ὅτι ἔπρεπε να ἐξετάζει ποῖος υβρίζεται ἀλλὰ ποῖα εἶναι ἡ πράξι, ὁποιαδήποτε μορφή κι ἀν ἔχει κι ἀφοῦ βρήκε ὅτι ἡ ὕβρις εἶναι βαρὺ παράπτωμα ἀπαγόρευσε να διαπράττεται προς το πρόσωπο τοῦ δούλου και ἐν γένει σ' ὁποιαδήποτε περίπτωσι» (Δημοσθένης, Κατά Μειδίου 46).

Στὴν συνέχεια παραθέτει τον Νόμο:

«Ἐάν κάποιος συμπεριφέρεται υβριστικῶς προς κάποιον, εἴτε παιδί, εἴτε γυναῖκα, εἴτε ἄνδρα, ἀπὸ τοὺς ἐλεύθερους ἢ τοὺς δούλους ἢ πράξει κάτι παράνομο σε κάποιον ἀπὸ αὐτοὺς να τον καταγγέλλει προς τοὺς θεσμοθέτες. Ὅποιος θέλει ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἔχουν το δικαίωμα να καταγγέλλουν και οἱ θεσμοθέτες πρέπει να εἰσάγουν τὴν υπόθεσι στην Ἡλιαία ἐντὸς τριάντα ἡμερῶν ἀπὸ τὴν κατάθεσι τῆς καταγγελίας, ἐάν δεν ὑπάρχει δημόσιον ἐμπόδιο, εἰδεμῆ, ὅσον το δυνατόν ἐνωρίτερα».

Προβλέπονται ἐπίσης ποινές για τους βιαστές δούλων (βλ. Ἐπιγραφή τῆς Γόρτυνος, Ἐκδ. Ἑλ. Σκέψη). Ο Ἰπποκράτης στον «Ὀρκο» του τονίζει: «...ἐκτὸς ὧν πάσης ἀδικίας...ἐπὶ σωματῶν ...ἐλευθέρων τε και δούλων...».

Ἀν ο κακομεταχειριζόμενος δούλος δικαιώνονταν στη δίκη, ο κύριός του ἦταν ὑποχρεωμένος να τον μεταπώλῃ. Παραχωροῦνταν μάλιστα στον δούλο και ἕνας «συνήγορος» για κάθε ἀμφισβήτησι σχετικῶς με τὴν περίπτωσι ἀπελευθερώσεως του. Σε περίπτωση ἀμφιβολίας για το ἀν κάποιος εἶναι ἐλεύθερος ἢ δούλος, τεκμαίρεται ὅτι εἶναι ἐλεύθερος.

Ἡ ὕβρις στην δικαστικὴ γλῶσσα χρησιμοποιεῖτο ἐπὶ βαριάς σωματικῆς κακοποίησης και ἀποτελοῦσε ἀδίκημα δημοσίου χαρακτήρος (ἡ ἐλαφρότερη μορφή «αἰκία» ἤγειρε δίκη ἰδιωτικῆ).

«Ἀκούσατε ἄνδρες Αθηναῖοι ἀπὸ πόσον ἀνθρωπισμὸ διαπνέεται ὁ νόμος, ὁ ὅποιος δεν ἀνέχεται τὴν βία ἀκόμη και προς τοὺς δούλους. Για ὄνομα τῶν θεῶν, σὰς ἐρωτῶ το ἐξῆς: Ἐάν κάποιος ἔφερνε τον νόμο αὐτόν εἰς γνώσιν τῶν βαρβαρικῶν χωρῶν οἱ ὁποῖες προμηθεύουν στους Ἑλληνες δούλους ἐπαινῶντας σας και ἀναπτύσσοντας λεπτομερῶς σ' αὐτοὺς τί εἶναι ἡ πόλις σας και λέγοντας: "Μερικοὶ Ἑλληνες εἶναι τόσο ἡρεμοι και φιλάνθρωποι στους τρόπους τους ὥστε παρὰ κάθε κακό, το ὅποιο τους ἔχετε προξενήσει και σε πείσμα τῆς ἐχθρότητος προς εσὰς δεν δέχονται να προσβάλλονται οἱ δούλοι πού ἀγόρασαν, ἀλλὰ ἐπισήμως ἔχουν ψηφίσει νόμο που τιμωρεῖ τῆς βιαιότητες αὐτές και ἔχουν ἤδη τιμωρήσει μέ θάνατο πολλοὺς οἱ ὅποιοι παρέβησαν τον νόμο αὐτόν", ἀν αὐτὰ τα ἀκούγαν και τα κατανοοῦσαν οἱ βάρβαροι, δεν νομίζετε πως ὅλους σας θα σὰς ἔκαναν ἐπισήμως προξένους τους;» (Δημοσθένης, Κατά Μειδίου 48-50).

Ο Ξενοφῶν παρατηρεῖ ὅτι «οἱ Ἀθηναῖοι ἐποίησαν ἰσηγορίαν τοῖς δούλοις» προς τους ἐλευθέρους.

Ο Ευριπίδης δεν ἀμελεῖ να το ὑπενθύμισει ποιητικά: «Νόμος τοῖς τ' ἐλευθέροις ἴσος και τοῖς δούλοις» (Ἐκάβη 291).

Ο ρήτορας Αἰσχίνης στον λόγο του «Κατά Τιμάρχου» (16-17), παρατηρεῖ ὅτι «ο σεβασμὸς προς τοὺς δούλους ἐχρησίμευε ὡς ἀσκῆσις προς σεβασμόν και τῶν ἐλευθέρων».

Ἐνας χρῆσιμος τοῦ Μαντείου τῆς Δωδώνης ἐπιτάσσει «οἱ ἐλεύθεροι και οἱ δούλοι να φέρουν στεφάνους και να ἡσυχάζουν μία μέρα» (Δημοσθένης, Κατά Μειδίου 53).

Στην πραγματικότητα ο δούλος απολάμβανε μεγαλύτερη ελευθερία από εκείνη που του έδινε ο νόμος. Στην Αθήνα η απελευθέρωση δούλου ήταν συχνό φαινόμενο. Την ελευθερία τους την αγόραζαν οι ίδιοι, όπως στην περίπτωση που εκθέτει στον δικανικό του λόγο «Κατά Νεαίρας» (30-31) ο Δημοσθένης. Πολλές φορές η πολιτεία η ίδια απελευθέρωσε δούλους ως κίνητρο για να στρατολογηθούν σ' έναν πόλεμο, όπως έκανε ο Δάιος, ο διοικητής του στρατού των Αχαιών, μιμούμενος τον Μιλτιάδη που πριν από την Μάχη του Μαραθώνα απελευθέρωσε αγωνίστηκαν για την δημοκρατία. Αργότερα ο ρήτορας Υπερείδης ζήτησε την απελευθέρωση όλων όσων πήραν μέρος στη μάχη της Χαιρωνείας κατά των Μακεδόνων το -338. Οι φιλόσοφοι στις διαθήκες τους απελευθερώνουν τους δούλους τους, τους πιο αγαπημένους, κι ανάμεσα σ' αυτούς συμπεριλαμβάνονται ο Επίκουρος (Διαθήκη, 21), ο Πλάτων (Διογένης Λαέρτιος, Γ' 42), ο Αριστοτέλης (Διογένης Λαέρτιος, Ε' 15), ο Θεόφραστος (Διογένης Λαέρτιος, Ε' 55), ο Στράτων (Διογένης Λαέρτιος, Ε' 63) και ο Λύκων (Διογένης Λαέρτιος, Ε' 72-3).

Ο Θηραμένης, μετριοπαθής ολιγαρχικός, τονίζει με παρρησία για πρώτη φορά ότι τότε θα υπάρξει δημοκρατία αληθινή, όταν εκλείψουν οι δούλοι και οι φτωχοί (Ξενοφών, Ελληνικά III 3, 48). Ο ρήτορας Αλκίδαμος, μαθητής του Γοργία (Δ' αι.) στον «Μεσσηνιακό Λόγο» του τονίζει ότι εκ φύσεως δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ ελευθέρων και δούλων. Ο Πλάτων (Πολιτεία 536b) ειρωνεύεται την υπερβολική δημοκρατία όπου άνδρες και γυναίκες που πωλήθηκαν ως δούλοι δεν είναι λιγότερο ελεύθεροι από τους αγοραστές τους.

Όλα τα παραπάνω αποδεικνύουν την συνεχή άμβλυση των αισθημάτων διαφοράς και την αφομοιωτική λειτουργία της αρχαίας, ιδιαίτερα της αθηναϊκής πολιτείας. Η στενή επαφή κυρίων και δούλων στην αρχαιότητα τους καθιστούσε μέλη της οικογένειας και επέφερε την ήπιότητα της συμπεριφοράς.

Η ελληνική κοινωνία δεν περιθωριοποίησε ποτέ τους δούλους. Ο Διογένης ο Λαέρτιος (Β' 31) γράφει ότι ο Σωκράτης έλεγε πώς υπάρχει ένα μόνο καλό, ή γνώση, και ένα κακό, ή αμάθεια. Ο πλούτος και η ευγενική καταγωγή δεν δίνουν καμία αξία, αντίθετα, είναι πολύ κακά. Και όταν κάποιος του είπε πώς η μητέρα του Αντισθένη είναι από τη Θράκη, δηλαδή ταπεινής καταγωγής, απάντησε: «Νόμιζες πώς ένας τόσο γενναίος θα μπορούσε να γεννηθεί από δύο Αθηναίους;». Παρακίνησε επίσης τον Κρίτωνα να απελευθερώσει τον Φαίδωνα, που είχε αιχμαλωτιστεί και είχε γίνει δούλος, και κατόπιν τον έκανε φιλόσοφο. Πρόκειται για τον γνωστό Φαίδωνα του ομώνυμου πλατωνικού διαλόγου και ιδρυτή της Ηλιακής σχολής.

Υπάρχουν φιλόσοφοι που κατάγονται από γονείς δούλους κι αυτό δεν τους υποβιβάζει στα μάτια των υπολοίπων, αφού γίνονται διδάσκαλοι ελευθέρων πολιτών.

Ο Βίων ο Βορυσθενίτης που άκμασε κατά τον -3ο αι. υπήρξε δούλος κάποιου πλούσιου ρήτορα ο οποίος έγινε δάσκαλος του και όταν πέθανε τον κατέστησε γενικό του κληρονόμο. Εκείνος τότε πήγε στην Αθήνα και μαθήτευσε σε διάφορες σχολές για να καταλήξει στην κυνική φιλοσοφία.

Ο Μένιππος, ο κυνικός φιλόσοφος από τα Γάδαρα της Κοίλης Συρίας, στην αρχή ήταν δούλος. Αργότερα όμως εξαγόρασε την ελευθερία του και εγκαταστάθηκε στη Θήβα ως ελεύθερος πολίτης.

Ο στωικός φιλόσοφος Επίκτητος (+1ος αι.) γεννήθηκε από γονείς δούλους και απελευθερώθηκε στη Ρώμη επί Νέρωνος. Υπήρξε μαθητής του Μουσωνίου Ρούφου και η θεωρία του αποτελεί συνέχεια της σχολής του Ζήνωνος, του Κλεάνθους και του Χρυσίππου.

Ο γνωστός Αίσωπος υπήρξε δούλος του Ξάνθου από τη Σάμο που τον πούλησε στον Ιάδμονα τον σοφό Σάμιο κι εκείνος εκτιμώντας την ευφυΐα του τον απελευθέρωσε.

Αλλά και η Σπάρτη που ομολογουμένως συντηρεί για αιώνες την διαφοροποίηση ανάμεσα στους ελευθέρους Σπαρτιάτες πολίτες και τους Είλωτες, έχει τους Μόθωνες ή Μόθακες που ήταν παιδιά Ειλώτων ή νόθοι Σπαρτιάτες από μητέρα οικόσιτη από τους είλωτες, που ανατρέφονταν σε οίκους ελευθέρων πολιτών της Σπάρτης και κατά τους σπαρτιάτικους νόμους, ώστε να αποβαίνουν «μάλα ευειδείς (ωραίοι) και των εν τη πάλει καλών (της πειθαρχίας) ουκ άπειροι». Στην συνέχεια αυτοί απελευθερώνονταν. Πολλοί ταυτίζουν τους Μόθωνες με τους Αφέτες (αφεθέντες ελεύθεροι). Αυτοί όμως ήταν δούλοι απελεύθεροι. Ο Αθηναίος (271 Ε) γράφει: «Πολλάκις οι Λακεδαιμόνιοι ηλευθέρωσαν δούλους και ους μεν άφέτας εκάλεσαν, ους δε αδέςποτους, ους δε ερυκτήρας» (ερύκω σημαίνει κατέχω). Αυτοί αναφέρονται ότι υπηρετούσαν στον στόλο και ονομάζονταν Δεσποσιοναύτες. Με υιοθεσία γίνονταν γνήσιοι πολίτες. Ορισμένοι από αυτούς υπήρξαν διαπρεπείς στρατηγοί τόσο του στρατού όσο και του στόλου των Λακεδαιμονίων. Όπως για παράδειγμα ο Καλλικρατίδης ο Σπαρτιάτης ναύαρχος, που έχασε τη ζωή του στην ναυμαχία στις Αργινούσες. Ο άνδρας αυτός επιζητούσε την με κάθε θυσία συνεννόηση με την Αθήνα και τον κοινό πόλεμο εναντίον των Περσών. Ο Λύσανδρος αναδείχθηκε σε μία από τις σπουδαιότερες πολιτικές και στρατιωτικές φυσιογνωμίες της αρχαίας Σπάρτης. Το 408 ανέλαβε την διοίκηση του στόλου των Λακεδαιμονίων. Αλλά και ο Γύλιππος, ο ικανότερος στρατηγός των Σπαρτιατών κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, υπήρξε Μύθων.

Ένα απόσπασμα από την «Αθηναίων Πολιτεία» (1, 10-12) του Ξενοφώντος μας παρέχει πολύ σημαντικές πληροφορίες, δίνοντας γλαφυρές εικόνες για την κατάσταση των δούλων στην Αθήνα:

«Πολύ μεγάλη πάλι είναι η ασυδοσία των δούλων και των μετοίκων στην Αθήνα και εκεί δεν επιτρέπεται να χτυπήσεις δούλο ούτε ο δούλος θα σου κάνει τόπο να περάσεις. Θα πω για ποιο λόγο υπάρχει αυτή η συνήθεια. Αν υπήρχε νόμος να χτυπάει ο ελεύθερος τον δούλο, τον μέτοικο ή τον απελεύθερο, συχνά θα χτυπούσε τον Αθηναίο, νομίζοντας πως είναι δούλος, γιατί εκεί ο δημότης δεν φοβάει καλύτερα ρούχα, ούτε στην εμφάνιση είναι καλύτερος απ' ότι οι δούλοι ή οι μέτοικοι. Αν πάλι απορεί κανείς που εκεί αφήνουν τους δούλους να καλοπερνούν και μερικούς μάλιστα να ζουν με μεγαλοπρέπεια, θα αποδειχθεί ότι και αυτό το κάνουν για κάποιο λόγο. Γιατί όπου υπάρχει ναυτική δύναμη, αναγκαστικά οι δούλοι πληρώνονται για τη δουλειά τους, ώστε ο κύριος τους να παίρνει το εισόδημα και να τους αφήνει ελεύθερους. Όπου, όμως, υπάρχουν πλούσιοι δούλοι εκεί δεν ωφελεί ο δούλος μου να σε φοβάται, ενώ στη Λακεδαίμονα ο δούλος μου σε φοβάται. Αν τώρα ο δούλος σου με φοβάται, κατά πάσα πιθανότητα θα δώσει ακόμα και τα λεφτά του, ώστε να μην κινδυνεύσει ο ίδιος. Γι' αυτό ακριβώς κάναμε ίσους απέναντι στο νόμο τους δούλους με τους ελεύθερους και τους μετοίκους με τους κατοίκους της πόλης, γιατί η πόλη έχει ανάγκη τους μέτοικους για το πλήθος των τεχνών και για το ναυτικό. Γι' αυτό φυσικά κάναμε και τους μέτοικους ίσοις απέναντι στο νόμο».

Ο Δημήτριος ο Φαληρέας στα -309 έχει υπολογίσει τους δούλους της Αθήνας σε 400.000 επί 21.000 ελεύθερων και 10.000 μετοίκων. Στην Κόρινθο καταγράφονται 470.000 δούλοι και στην Αίγινα 460.000. Παρά το γεγονός πως ήταν δυσανάλογος ο αριθμός των δούλων δεν αναφέρονται εξεγέρσεις. Όχι πως δεν έχουν καταγραφεί μεμονωμένες περιπτώσεις. Σκληρούς και βάνουσους ανθρώπους διαθέτει κάθε έθνος. Στην ανέγερση των ναών της Ακροπόλεως έλαβαν μέρος και δούλοι, εργάτες και τεχνίτες. Άπαντες οι εργάτες αμείβονταν για τον κόπο τους.

Αιτία της εγκαθίδρυσης της δουλείας είναι η πορεία της οικονομικής εξέλιξης της ανθρωπότητας. Ο πόλεμος προμήθευε τα μέσα για την εκπλήρωση της ανάγκης αυτής. Η θανάτωση των αιχμαλώτων πολέμου απεδείχθη αντιοικονομική συνήθεια ή οποία χωρίς να απαλλάσσει την νικήτρια φυλή από τους κινδύνους μιας μελλοντικής επιδρομής της στερούσε την ευκαιρία να καρπωθεί σε καιρό ειρήνης τα αγαθά της νίκης, απαλλασσόμενη από την υποχρέωση να εργάζεται για την παραγωγή των αναγκαίων για την συντήρηση της αγαθών. Επίσης με την επικράτηση του θεσμού της ατομικής ιδιοκτησίας συνέβαινε πολλά άτομα να μην είναι ικανά να πορισθούν τα αναγκαία για την συντήρηση τους όποτε προσέφεραν τους εαυτούς τους σαν δούλους για να παρατείνουν τη ζωή τους υπό την προστασία άλλων.

Μία άλλη περίπτωση είναι η δουλεία για χρέη. Ο ανίκανος να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του δανειστή του έχανε την προσωπική του ελευθερία, τα υπολείμματα της ιδιοκτησίας του και απέβαινε δούλος του δανειστή του. Η νομοθεσία του Σόλωνα το 590 π.Χ. απαγόρευσε τους πολίτες να δανείζονται με ενέχυρο τον εαυτό τους ήταν πρωτοποριακή για την εποχή της, αφού εξάλλου μέχρι και σήμερα τα ανεξόφλητα δάνεια μπορούν να οδηγήσουν κάποιον στη στέρηση θεμελιωδών δικαιωμάτων του –σε φυλάκιση.

Ο δουλοπάροικος διαφέρει από τον καθαυτό δούλο, βρίσκεται λίγο πιο πάνω από αυτόν, αφού έχει το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, αλλά έχει χάσει την προστασία που του παρέχει ο οίκος του κυρίου του.

Ο ιδιοκτήτης των δούλων αγοράζοντας τους επένδυε σ' αυτούς ένα χρηματικό ποσό, τους παρείχε στέγη, τροφή και ένδυση και δεν είχε κανένα συμφέρον να τους κακομεταχειριστεί ή να τους αφήσει να αρρωστήσουν, όπως είδαμε στον «Οικονομικό» του Ξενοφώντος. Τους γνωρίζει έναν έναν προσωπικά, αφού ζουν στο σπίτι του και εργάζονται μαζί του, όποτε τρέφει γι' αυτούς αισθήματα τρυφερότητας και φιλίας. Τους πιο ευφυείς τους μορφώνει, στους πιο προικισμένους παρέχει προνόμια, τους απελευθερώνει κι όχι σπάνια, αν δεν έχει συγγενείς, τους καθιστά κληρονόμους του. Τους δουλοπάροικους όμως ο κύριός τους δεν τους συναναστρέφεται, δεν τους γνωρίζει. Για την διαβίβαση των διαταγών του διαθέτει επιστάτες. Είναι ελεύθεροι να κάνουν ό,τι θέλουν μετά το τέλος της δουλειάς τους, αλλά συνήθως δεν έχουν χρόνο γιατί δουλεύουν ολόκληρη την ημέρα. Αμείβονται, αλλά με το πενιχρό εισόδημά τους πρέπει να φροντίσουν οι ίδιοι για την τροφή, την στέγαση και την ένδυσή τους.

Η δουλοπαροικία αντικατέστησε συν τω χρόνω την δουλεία επειδή συνέφερε περισσότερο στους ιδιοκτήτες και την κρατούσα τάξη των πραγμάτων. Ο μεγαλοκτηματίας δεν ήταν υποχρεωμένος να συντηρεί τους άρρωστους, τους υπέργηρους, τους ανήλικους, αλλά μόνον τους αρτιμελείς και τους ικανούς για εργασία.

Συμπερασματικά, η Ελληνική Σκέψη είχε στόχο της να κάνει τον άνθρωπο να σκεφθεί, να ερευνήσει, να αναλύσει, να διανοηθεί, να αμφισβητήσει. Η Ελληνική Πολιτεία για να ευημερήσει είχε ανάγκη από πολίτες ώριμους, λογικούς και υπεύθυνους. Όλες της οι προσπάθειες συνέκλιναν προς την «παραγωγή» τέτοιων πολιτών: Τα γυμναστήρια, τα θέατρα, τα συμπόσια, η αγορά, ήταν σχολεία όπου εκπαιδεύονταν οι Έλληνες πολίτες. Μέσα σ' έναν κόσμο καταδυναστευμένο από την αντίληψη της ασημαντότητας του ατόμου μπροστά στον αυτοκράτορα, το κράτος ή τον θεό, οι Έλληνες ήταν οι μόνοι που συνέλαβαν την ιδέα της ελευθερίας του νου και του ανθρώπου.

Στους «Πέρσες» (241-2) ο Αισχύλος παραθέτει έναν διάλογο ανάμεσα στον Χορό και την Άτοσσα, την βασίλισσα των Περσών, που ρωτά να μάθει τις ιδιαίτερες συνήθειες και τα χαρακτηριστικά των Ελλήνων:

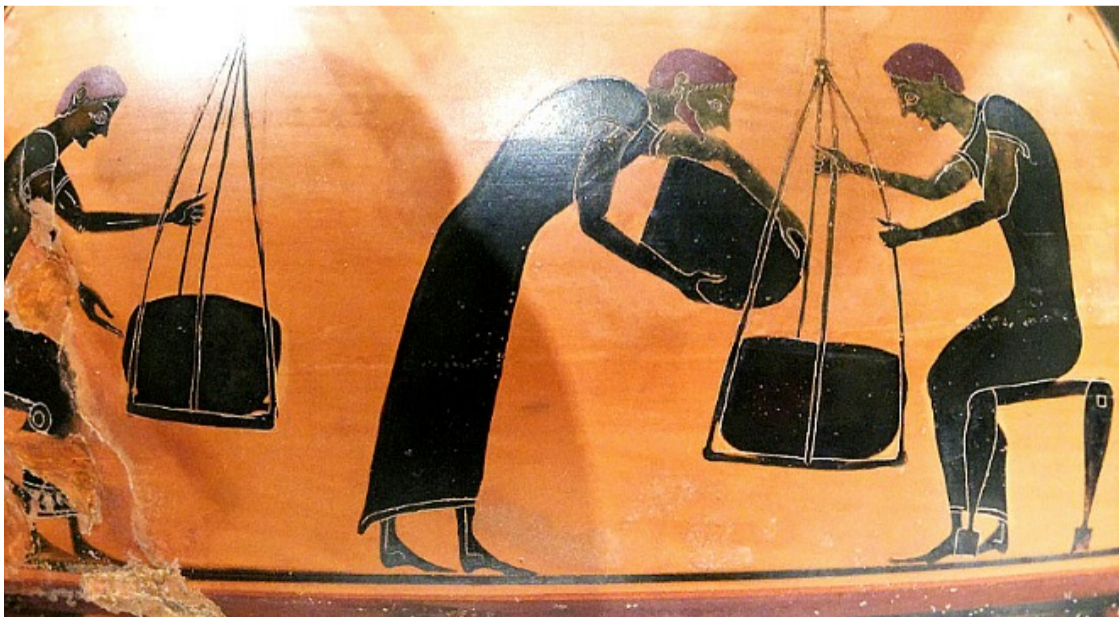
Άτοσσα: Και ποιος τους κυβερνά και δεσπάζει στον στρατό;

Χορός: Κανενός δεν είναι δούλοι, ούτε υπήκοοι.

Η Ελλάδα είναι από τις πρώτες χώρες που απαγόρευσε στη νεότερη ιστορία τη δουλεία, αμέσως μετά τον Επανάσταση του 1821. Το σύνταγμα του 1822, του 1823 όπως και του 1844 όριζαν ότι «εις την ελληνική επικράτειαν ούτε πωλείται ούτε αγοράζεται άνθρωπος. Αργυρώνητος δε παντός γένους και πάσης θρησκείας, άμα πατήσας το Ελληνικό έδαφος, είναι ελεύθερος και από τον δεσπότην αυτού ακαταζήτητος».

Υ.Γ. Αν θέλουμε λοιπόν να δούμε την πραγματικότητα θα διακρίνουμε ποιοι βάζουν ποιους να προπαγανδίζουν για το "περί δουλείας στην αρχαία Ελλάδα", θέλοντας να ρίξουν στάχτη σε εμάς τους ίδιους για την υπέρτατη δουλεία που σήμερα υφιστάμεθα αλλά δεν το έχουμε συνειδητοποιήσει... μα αυτός είναι και ο σκοπός να μην το συνειδητοποιήσουμε δια της μεθόδου του αντιπερισπασμού.

Το γελοίο της κατάστασης είναι ότι οι σκιεροί ιθύνοντες πείθουν τα όργανα να διαδώσουν μια προπαγάνδα ενώ την ίδια στιγμή τα όργανα δεν έχουν καταλάβει ότι και οι ίδιοι είναι εξαπατημένοι μην γνωρίζοντας από ποιους...

**Ποιά η αλήθεια
για τους δούλους
στην αρχαία Ελλάδα;**